

Моцак С.І.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Турков В.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

УПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В БОЛГАРСЬКИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ УКРАЇНИ (1927–1935 РР.)

У статті розглядається впровадження політики суцільної колективізації в болгарських селянських господарствах України в 1927–1935 рр. Наголошено, що ця політика почала втілюватися в життя після низки невдалих хлібозаготівельних кампаній, у результаті яких не були виконані плани, які б влаштовували сталінське керівництво. Підкреслено, що ідеологічною основою суцільної колективізації в багатонаціональному середовищі селянства, у тому числі болгарського, став XV з'їзд, на якому було наголошено на організації колгоспів. Водночас одноосібники, що вступали в колгоспи, утрачали право розпоряджатися землею, тягловою силою, сільськогосподарським реманентом і врожаєм. Надано інформацію, що колективізація торкалася болгар, які проживали на територіях Благоевського національного району Одеської округи, Вільшанського національного району Первомайської округи, селища Тернівка Миколаївської округи й окремих болгарських сіл Молдавської АРСР, що адміністративно входили до складу УРСР. Тут же наголошено, що важливим складником суцільної колективізації стало розкуркулення заможного болгарського селянства, яке супроводжувалося конфіскацією рухомого та нерухомого майна, а їхня земля передавалася у фонди колгоспів. Одним із найтрагічніших моментів розкуркулення стало виселення болгар за межі району, округи, а частіше депортація у віддалені райони СРСР – Північ, Урал і Сибір.

Установлено, що важкі умови праці селян у колгоспах призводили до стихійних виступів і бунтів, що подавлялися загонами міліції та підрозділами ДПУ. Наслідком колективізації став голодомор 1932–1933 рр., у результаті якого померло 7,7 тис. болгар.

Доведено, що, долаючи опір знесиленого селянства, владні структури тільки в 1935 р. змогли майже стовідсотково завершити суцільну колективізацію в місцях компактного проживання представників болгарської національної меншини України.

Ключові слова: радянська держава, суцільна колективізація, болгар, колгоспи, розкуркулення, депортації, голодомор.

Постановка проблеми. Упровадження політики суцільної колективізації на території України торкнулося життя багатонаціонального населення республіки, у тому числі болгар. Вони разом з іншими народами України стали жертвами соціалістичних перетворень у сільському господарстві, що пов'язано зі створенням колгоспів, розкуркуленням, депортаціями та голодомором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних досліджень з історії впровадження суцільної колективізації в середовищі болгарського селянства варто виділити роботи українських істориків: Ю.В. Грищенко [7; 8], М.Д. Дихана [17], А.І. Кіссе [22], Ю.В. Котляра [24], С.В. Кульчицького [25], І.С. Міронової [24], В.В. Павленко [27], Б.В. Чирка [37], Л.Д. Якубової [38; 39]. Попри зна-

чні напрацювання з вивчення вищезгаданої проблеми, окремі її аспекти не висвітлені в науковій літературі. Водночас для її вивчення є достатня джерельна база та опубліковані документи.

Постановка завдання. Виходячи з вищеведеного, автори мали на меті комплексно дослідити впровадження політики суцільної колективізації в середовищі болгарського селянства в 1927–1935 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упровадження державної політики, яка була спрямована на суцільну колективізацію й торкалася багатонаціонального селянства України, у тому числі болгар, було багато в чому пов'язано з хлібозаготівельними кризами другої половини 20-х рр. ХХ ст.

Владні структури встановлювали планові показники для заготівельних кампаній, але вони проходили неефективно. Зокрема, грудневий план 1926 р. для УСРР, нав'язаний Москвою, був доведений до 21,5 млн. пудів, однак реально вдалося зібрати 20,2 млн. У січні 1927 р. ситуація повторилася: НКЗВТ (Народний комісаріат зовнішньої торгівлі – В. Т., С. М.) СРСР вимагав від республіки 19 млн. пудів хліба, натомість було зібрано 14 млн. Березневий план обсягом 10 млн. пудів у підсумку було зібрано лише 6,6 млн. пудів, у квітні, відповідно, замість наданих «згори» 10 млн. пудів, хлібозаготівельні організації зібрали 6,7 млн., у травні – замість 6, лише 3 млн. пудів [8, с. 114].

В основі загострення лежало, з одного боку, широке розведення «ножиців цін» на фоні промислового дефіциту й стрімкого знецінення грошей через тривалу емісію, а з іншого – недорід в основних зернових регіонах. Спроби виправляти ситуацію за рахунок перекидання промтоварів на села й обмеження їх поставок до міста виявилися неефективними, кризова ситуація в країні з кожним днем усе виразніше давалася взнаки [7, с. 94–95].

У цій ситуації союзне керівництво почало опрацьовувати варіанти для подолання кризи. Зокрема, 16 липня 1927 р. в Харкові під час наради в Держплані УСРР голова хлібо-фуражного відділу НКТ СРСР І.Я. Вейцер оголосив програму з чотирьох важелів, за допомогою яких планувалося стимулювати хлібозаготівлі в країні. Перше місце мали посідати податкові заходи, друге – промислове постачання села, далі йшлося про можливе регулювання цінової політики й вимоги до більш ефективної роботи хлібозаготівельного апарату [7, с. 85]. Ця програма 14 грудня 1927 р. була телеграфована партійним організаціям як програма виходу з хлібозаготівельної кризи [7, с. 96].

Варто зазначити, що ідеологічні основи змін в аграрній стратегії держави, що пов'язані з реалізацією плану хлібозаготівель, визначені на XV з'їзді ВКП(б) «Пророботу населі», яка ухвалена 19 грудня 1927 р. У ній указано таке: «У теперішній період завдання об'єднання й перетворення селянських господарств у великі колективи має бути поставлене як основне завдання партії на селі» [20, с. 19].

24 грудня 1927 р. політбюро ЦК ВКП(б) затвердило список уповноважених, котрим належало виїхати на місця з метою жорсткого контролю хлібозаготівель. На територію України було відряджено секретаря ЦК ВКП(б) В. Молотова [30, с. 114].

Уже 28 грудня 1927 р. в Україну з мандатом уповноваженого ЦК ВКП(б) з хлібозаготівель прибуває В. Молотов. 30 грудня 1927 р. він про-

вів нараду з представниками основних хлібозаготівельних організацій. В. Молотов також узяв участь у спеціально скликаному засіданні політбюро ЦК КП(б)У, де вище політичне керівництво УСРР схвалило план союзного центру щодо проведення хлібозаготівель [3, с. 279].

Секретар ЦК ВКП(б)У здійснив інспекторську поїздку на південь України й побував у місті Мелітополі та Мелітопольській окрузі, також на станції Пришиб, у селах Цареводаріва, Преслав, Второпокрівка, які були болгарськими за національним складом населення. Він також відвідав міста Запоріжжя, Кривий Ріг, Кременчук і Полтаву, де він мав низку зустрічей із представниками місцевого партійно – радянського керівництва [30, с. 172].

Напередодні від'їзду, 5 січня 1928 р., В. Молотов провів у Харкові широку нараду за участі членів політбюро й оргбюро ЦК КП(б)У, представників наркоматів, під час якої були підведені попередні підсумки кампанії активізації хлібозаготівель і намічена програма подальших дій. Того ж дня на адресу секретарів окружних партійних комітетів та уповноважених по хлібозаготівлі спрямовано таємний циркуляр за підписом секретаря ЦК КП(б)У О.В. Медведєва, у якому містилася категорична вимога: «... у найближчі дні здійснити рішучий тиск на село» [5, с. 108].

У своїх діях владні структури також керувалися «Распоряжением ОГПУ по проведению арестов частных хлебозаготовителей и торговцев» від 4 січня 1928 року за підписом заступника голови ОГПУ Г. Ягоди такого змісту: «Предполагается немедленное согласие губкомов произвести арест и наиболее крупных частных хлебозаготовительный и наиболее злостных хлеботорговцев (последних в небольшом количестве) срывающих конвенционные заготовительные и сбытовые цены... Следствие провести быстро и доказательно» [30, с. 136].

Уже 5 січня 1928 року партійні організації України отримали «Директиву ЦК ВКП(б) організаціям про хлібозаготівки» за підписом секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна, у якій акцентувалася увага на такому: «Принять к исполнению все прежние указания ЦК в отношении денежных накоплений из деревни... При взыскании недовольных по разного рода платежам применять немедленно жесткие меры... Особенно репрессивные меры необходимы по отношению к кулакам и спекулянтам, срывающих сельхозцены» [30, с. 137].

Аналогічний документ під назвою «Директива ЦК ВКП(б) местным организациям об усилении мер по хлібозаготівкам» від 14 січня 1928 року

за підписом секретаря ЦК ВКП (б) Й. Сталіна вище партійне керівництво отримало й розіслало місцевим партійним організаціям як план наступних дій. У цій директиві йшлося: «Чтобы восстановить нашу политику цен и добиться серьезного перелома, надо сейчас же ударить по скупщику и кулаку. Надо арестовывать спекулянтов Кулаков и прочих дезорганизаторов рынка и политики цен» [30, с. 147].

Керуючись вищезгаданими постановами, органи ДПУ провели масові арешти приватних заготівельників на хлібному ринку. Тільки з 5 по 26 січня 1928 року заарештовано 704 приватних торговців, 275 із яких засуджено на терміни від одного місяця до п'яти років з конфіскацією майна та вислано за межі України [16, с. 324].

Комплексні методи примусу дали результати, які були короткочасними. Якщо в січні 1928 р. в УСРР було заготовлено 28,9 млн. пудів зерна, у лютому – 40266 тис. пудів хліба, то в березні – 23233 тис. пудів хліба [6, с. 120].

До проблеми реалізації хлібозаготівель додалися несприятливі погодні умови зими 1927–1928 рр., коли сильні морози змінилися відлигами. Про це свідчить телеграма голови Одеського окружного партійного комітету В. Чернявської генеральному секретареві ЦК КПУ(б)У Л. Кагановичу від 14 лютого 1928 року такого змісту: «Принимаем все меры по усилению хлебозаготовок. Мобилизовали дополнительно работников округи. Всё рас пустило быстрое таяние снега. Водой затопило дороги, сделал совершенно невозможными передвижения. Заготовки сильно затруднены» [9, арк. 97].

Варто зазначити, що протягом весни ситуація на Одещині не змінилася, що негативним чином вплинуло на врожай. У доповідній записці секретаря Благоєвського комітету незаможних селян Трифонова до одеського окрвиконкому, від 10 квітня 1928 року зазначалося: «... стан озимих посівів по району кепський, загинуло понад 60% озимини, решта ж 40% у вкрай незадовільному стані. Сподіваємося на кредити й допомогу» [7, с. 137].

Додатковим тягарем на плечі селян лягали тривалі фінансові компанії – самообкладання та поширення позик. Ті кошти, що зібрані в порядку самообкладання, йшли на громадські потреби – народну освіту, охорону здоров'я, благоустрій, однак це не втішало селян, тому що виплати були не на часі, з огляду на невисокий матеріальний рівень життя загальної маси населення селянських родин [5, с. 193].

Водночас в окремих національних районах, у тому числі болгарських, почастишали випадки зловживання владою з боку місцевих органів правопорядку, про це свідчить довідка начальника інформаційного відділу ОДПУ Алексеєва від 1 лютого 1928 року такого змісту: «Мелитопольский округ. Начальник Коларовской милиции под угрозой оружия и ареста заставлял крестьян подписываться на крестьянский заём» [30, с. 195].

Чисельні факти зловживання владою під час проведення колективізації та хлібозаготівельні компанії відомі й Л. Кагановичу. У мемуарах він підкреслював, що, виступаючи на пленумі ЦК КП(б)У в березні та червні 1928 р., він акцентував увагу на такому: «В процессе кампании обнаружено много перегибов, много безобразий. Мы должны эти перегибы и безобразия устранить обязательно сейчас же, не ограничиваясь общей резолюцией, а изучая конкретный случай безобразий и принимать решительные меры по их ликвидации и недопущении впредь» [21, с. 374].

Залишаючись переконливим прибічником сталінських методів господарювання, Л. Каганович не згадав у книзі ні про трагедію розкуркулених і переселенців, ні про голодомор, що настав після неї, який забрав життя мільйонів селян, саме тому сам Л. Каганович безпосередньо був винуватцем цієї трагедії.

Незважаючи на початок колективізації, владні структури продовжували інформувати про певні досягнення болгарських селян у галузі сільського господарства, зокрема, за даними Центральної комісії у справах національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК, на 1 травня 1928 року охоплено різними видами кооперації такі відсотки болгарського населення: «по Мелітопольській окрузі – 74% споживчої кооперації, 50% – сільськогосподарської кооперації, по Одеській окрузі – 60% споживчої та 60% сільськогосподарської кооперації, по Першотравневій окрузі – 42% споживчої кооперації та 32% – сільськогосподарської кооперації. По Миколаївській окрузі (с. Тернівка) – 74% споживчого кооперування та 54% сільськогосподарської кооперації» [35, арк. 30].

Перші підсумки у справі колективізації болгарського населення та створення сільськогосподарських об'єднань оприлюднені 24 червня 1928 р. секретарем ВУЦВК П.І. Буценком на четвертій сесії ВУЦВК X скликання «Про радянське будівництво в національних районах УСРР. Огляди радянського будівництва в національних районах». У доповіді П.І. Буценко акцентував увагу на такому: «У Комарівському районі – товариств

СОЗ – 63, МТС – 1, ското-молочарських товариств – 3, садово-виноградарських – 2, артілей – 1, комун – 1, у Вільшанському районі товариств СОЗ – 17, ското-молочарських товариств – 2, у Благоєвському районі – товариств СОЗ – 10, МТС – 6, скотом-молочарських товариств – 2» [33, арк. 96]. Доповідач також відзначив: «Колективізація в болгарських районах проходить у важких умовах. Населення слабо долучається до колективізації...» [33, арк. 107].

Складне економічне становище болгарського населення призводило до незадоволення болгар діями більшовицької влади. Але навіть висловлювання селян не залишалися поза увагою органів безпеки. Річ у тому, що у зв'язку з проведенням хлібозаготівельних кампаній, колективізації місцеві апарати ДПУ УСРР створили масштабну агентурну сітку, яка охоплювала кожну колгоспну бригаду, єдиноосібників, агрономічні кадри, сільську інтелігенцію, куркулів, червоних партизан, жінок, селянську молодь. Міські та районні апарати ДПУ УСРР на кожний колгосп заводили справу, у якій накопичувалася інформація про перебіг господарсько-політичних кампаній, осіб, які заважали їх проведенню [28, с. 69].

Так, наприклад, у доповідній записці начальника Одеського окружного відділу ДПУ О. Кравця від 24 серпня 1928 р. акцентувалася увага на такому: «Незважаючи на деяке поліпшення продовольчої ситуації на селі, куркулі в болгарських селах продовжують свою агітацію з метою компрометації дій влади на місцях. Вони зазначають проблеми у хлібозаготівлях» [7, с. 138].

Незважаючи на несприятливі погодні умови взимку та навесні 1929 р., кількість колективних господарств у болгарських національних районах постійно зростала. На території Благоєвського району в 1929 р. існувало 5 артілей, 46 ТСОЗів, одне виробниче товариство, які об'єднувалися в 763 селянських господарства з 22 тракторами та 3 тис. коней. Атринайдільших колгоспи – ім. Леніна, «Комунар» і «Паризька комуна» – об'єднували 1544 га землі. У Комарівському районі площа колективізованих господарств становила 16%. У Вільшанському районі існувало на цей час 2 комуні – ім. Дзержинського, ім. Леніна – та 4 артілі – «Іскра» й ім. Свердлова, «Червоний схід», «Вільний орач жовтня» [8, с. 190–191].

Колективні форми господарювання в середовищі болгарського селянства поширювалися лише в болгарських національних районах. Про це свідчать матеріали обстеження комуні болгарських політемігрантів ім. Благоєва Руковщин-

ського району, Полтавської округи, яке проходило з 3 по 7 березня 1929 р. У матеріалах дослідження, що виконували представники Наркомату освіти УСРР, зазначено: «У комуні усуспільнена повністю земля, інвентар, робочий скот, продуктова худоба, господарські будівлі ... усуспільнені землі 373 дес., сільськогосподарський інвентар усуспільнений ... тракторів системи «Фордзон» – 4» [34, арк. 1–2].

Наприкінці 1920 р. центральні та місцеві органи влади УСРР починають економічний тиск на таку категорію селянства, як болгар-городники. Городники проживали біля великих промислових міст і містечок України, об'єднувалися в артілі, використовували найману працю й поставляли на міські ринки городину. Владні структури почали позбавляти болгар-городників виборчих прав, розривати орендні договори. Наприклад, 4 серпня 1928 р. на засіданні ЦКНМ при ВУЦВК розглядалася справа болгар-огородників Сталінської округи про неправильне наділення землею та позбавлення виборчих прав членів їхніх трудових колективів. Розглянувши скаргу, ЦКНМ прийняла таке рішення: «Заяву болгар-городників переслати до Сталінської округи для в'яснення... Доручити Сталінському Окружному бюро у справах національних меншин обстежити й виявити соціальний склад болгар-городників, вважаючи за доцільне наділення їх землею в порядку втягнення бідняцько-середняцького населення до сільськогосподарських артілей. Щодо скарг болгар-городників про неправильне позбавлення їх виборчих прав уважати за необхідне, аби Сталінський ОБНМ це перевірів на місцях» [13, с. 47].

Аналогічні дії владних структур щодо болгар-городників простежувалися на Харківщині. Про це свідчить скарга болгар-городників, написана на початку 1929 р. та спрямована до Комісії у справах національних меншин при Харківському окружному виконавчому комітеті, яка мала такий зміст: «С давних времен мы проживаем в городе Харькове, занимаемся огородничеством на землях арендуемых от Харьковского колхоза на разные короткие сроки. И в настоящее время мы заключили с харьковским колхозом договора на аренду огородных участков земли в разных частях города под устройство огородов. Несмотря на то, что срок наших договоров еще не стек, мы получили предписание о прекращении нами на этих участках какой-либо работы на том основании, что участок наш предполагается к сдаче другим арендаторам. Такое требование не только ни на чем не обосновано, но и противоречит закон-

ному договору и грозит нам полным разорением. А нас до 70 едоков трудящихся, грозит городу остаться без культивируемых продуктов, коим мы снабжаем кооперативы, а городу бескультурно устроенных огородов» [14, арк. 145].

Варто зазначити, що ця скарга не була позитивно розглянута органами місцевої влади. Про це свідчить рішення Харківського окружного виконавчого комітету від 31 липня 1929 р., щоб залишити скаргу Болгарської артілі «без задоволення» [15, арк. 39].

Але темпи колективізації в болгарських національних районах, як і в інших місцях, не влаштували сталінське керівництво. 5 січня 1930 р. ЦК ВКП(б) приймає постанову «Про терміни колективізації й заходи допомоги держави колгоспному будівництву», згідно з якою суцільна колективізація на Україні мала бути здійснена восени 1931 – навесні 1932 рр. Республіканське партійне керівництво невдовзі висловилося за прискорення темпів колективізації. Так, у виступі 4 лютого 1930 року генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора «Про масову ліквідацію куркульства як класу й чергові завдання партії» та в інструктивному листі ЦК КП(б)У від 27 лютого 1930 р. поставлене завдання завершити суцільну колективізацію протягом 1930 р., а в степу – протягом весняної посівної кампанії [38, с. 282].

Одним із найтрагічніших моментів колективізації та розкуркулення стала виселення в 1920 р., яке здійснювалося як захід покарання за небезпечні кримінальні злочини (конокрадство, злісне хуліганство, бандитизм, контрабанду) за вироком суду. Виселення на основі рішень колеґії ДПУ в той час не набуло поширення і здійснювалося в окремих випадках. Постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації» від 30 січня 1930 р., проголосивши виселення в позасудовому порядку у віддалені райони країни розкуркулених за II категорією, зразу ж поставила сотні тисяч людей, включаючи малолітніх дітей, людей похилого віку, жінок, у становище злочинців [19, с. 54].

Селян, які мали бути репресовані, поділили на три категорії. До першої зараховували контрреволюційний актив, який підлягав негайній ліквідації шляхом ув'язнення в концтаборах або розстрілу. Друга категорія означала депортацію у віддалені місцевості СРСР. Хто потрапляв до 3 категорії, залишилися на місці, але мали розселитися за межами колгоспних масивів [18, с. 263].

Усі вищезазначені документи стали основою для подальших дій місцевої влади. У січні 1930 р.

президія Терновської сільської ради, яку в той час очолював П.М. Майборода, виконуючи партійні директиви щодо ліквідації куркульства як класу, розпочала репресивні заходи проти одноосібників, передусім найбільш заможних. За зрив плану хлібозаготівель у 16 родин конфіскували будинки й майно. Селян, які відкрито виступали проти цих жорстоких заходів, звинуватили в антирадянській агітації та пропаганді, засудили за статтею 54-10 Кримінального кодексу УСРР до виселення в північні регіони. Місцева влада жорстоко розкуркулила з подальшим виселенням за межі України О.Г. Братко, Д.Ф. Бузника, М.О. Деордієва, З.Г. Деордієва, В.І. Іванова, Я.М. Кочу, Г.І. Хрісто й інших. Окремі комнезамівці, зухвало відбираючи майно односельців, прилюдно вигукували: «Цими одіями вкривалися куркульські жінки – а тепер будуть біднячки» [2, с. 135].

Аналогічні випадки траплялися й на Одещині. 26 січня 1930 р. старший уповноважений Одеського окружного відділу ДПУ Нілов інформував в Одеській окружній партійній комітет про таке: «Розкуркулення в районі проходить безпланово й містить ряд негативних моментів. Є в окремих випадках перегиби – у справі розкуркулення страждають середняки» [10, арк. 1].

Станом на 7 березня 1930 р. загалом в Одеській окрузі було виселено 1301 сім'ю загальною чисельністю 5537 осіб, із них із Благоевського болгарського національного району виселено 90 сімей, загальною кількістю 365 осіб [12, арк. 282]. Що стосується болгар, то із цієї кількості виселених вони становили 53 сім'ї загальною чисельністю 228 осіб [12, арк. 287].

Насильницькі дії влади під час проведення колективізації та депортації приводили до акцій протесту й заворушень у болгарських селах. Так, начальник Одеського окружного відділу ДПУ Ємельянов у спецдонесенні 5 березня 1930 р., спрямованому секретарю Одеського окружного партійного комітету Мусульбаду, інформував про завершення в селах Свердлово, Благоево та Павлінка. Причини невдоволення болгарських селян він пояснював «відсутністю в кооперативах окремих товарів і послуг» [10, арк. 41].

Під час заворушень жителі сіл забирали усуспільнену худобу й товариств по спільній обробці землі. Протестами селян керувала Дар'я Варгарак. 8 березня 1930 р. вона була заарештована представниками влади. Такі дії ще більше розлютили селян. За інформацією органів ДПУ, після її арешту в цей же день жінки почали збиратися на площу біля сільради. До цього часу

було запропоновано відкрити в сільбуді жіночі збори активу зі святкування 8 березня. З огляду на настрої жінок, для скасування демонстрації засідання проведено не було. Водночас натовп жінок у кількості 300 осіб і чоловіків 300 осіб знайшов представника сільради й категорично зажадав відкриття зборів з вимогою негайного її звільнення [12, арк. 135].

Поряд зі Свердлово, Благоево та Павлінка виступи проходили в селі Куяльник, де болгари почали забирати з возів коней і посівний матеріал. Також вони повернули до власних рук 15 корів [11, арк. 136].

Разом із тим у селі Свердлово ситуація 8 березня 1930 р. ще більше загострилася, протестуючи, селяни кидали каміння й важко поранили уповноваженого органів ДПУ Буца та секретаря ТСОЗа Шатова. У черговому донесенні ДПУ партійне керівництво Одеської округи було проінформовано так: «Натовп у зазначеному селі озброєний вилами і предметами холодної зброї. Відносно представників влади натовп поводитьсь вкрай вороже» [11, арк. 154].

Водночас силові структури, до яких входили загони міліції та співробітники ДПУ, швидко локалізувати виступ селян, а Дар'я Варгарак звинувачена в антирадянській агітації й засуджена на 8 років позбавлення волі [11, арк. 73].

Соціальні протести селянства проти колективізації змусили владу відступити, цьому сприяла стаття Й. Сталіна «Запаморочення не від успіхів», яка оприлюднена 2 березня 1930 р., але це був лише тимчасовий маневр. Новий наступ на багатонаціональне селянство України, у тому числі болгарське, започатковано новими директивними постановами. Так, у директивному листі ЦК ВКП(б) про колективізацію (вересень 1930 р.), а пізніше ЦК КП(б)У (9–13 грудня 1930 р.) йшлося про необхідність відновлення суцільної колективізації. Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) 17–21 грудня 1930 р. поставив завдання – усупільнення в 1931 р. не менше як 80% господарств степової смуги України [38, с. 285–286].

Але на практиці досягти запланованих показників було досить важко. У зведеній відомості інформгрупи Наркомзему УСРР про колгоспний рух у національних районах України від 5 квітня 1931 р. оприлюднена така інформація: «Болгарські райони посідають третє місце щодо кількості колективізованих господарств, а саме 73,8%, та орної землі 71,9%. Що ж до якісних показників, то болгарські райони мало не на останньому місці. Так, із 22 колгоспів є тільки 116 сільськогоспо-

дарських артільей, або 57,4%. Пересічно на один колгосп припадає 52 господарства та 509 гектарів орної землі. Значно впливає на зниження відсотка колективізації Вільшанський район, у якому на 20 березня рівень колективізації становив 44%, по Благоевському району – 82,2%, Комарівському – 79,1%» [23, с. 314].

Непомірні плани хлібозаготівель залишали селян в окремих випадках взагалі без хліба в болгарських національних районах. Про це свідчить довідка ДПУ УСРР «О ходе хлебозаготовок по Украине» від 28 грудня 1931 р. такого змісту: «В Комаровском районе (степь) хлебозаготовительный план артели «Пролетарий» составил 2563 центнера зерна, собрано же 3,500 центнеров из коих 438 центнера на обсеменение, 425 было израсходовано колхозниками для своих личных целей и для содержания скота, с июля по ноябрь. После выполнения хлебозаготовительного плана в артели при населении в 351 едоков, 45 лошадей и 2 коров, осталось всего 78 центнеров. Уже сей час имеется семьи, совершенно оставшиеся без хлеба» [31, с. 221].

Варто зазначити, що в 1931 р. зусилля владних структур щодо організації нових колгоспів набирали все більших обертів. За даними інформаційної групи Укрколгоспцентру, станом на грудень 1931 р. в місцях компактного проживання етнічних меншин було 2322 колгоспи, які об'єднували 171 145 господарств. Серед них було 81 болгарських колгоспів, які об'єднували 7523 господарства [36, арк. 26–27].

Не викликає сумнівів той факт, що в організації колективних господарств було багато недоліків. Про це свідчить записка ДПУ УСРР про організаційно-господарський стан колгоспів за матеріалами агентурного вивчення їхньої діяльності від 29 березня 1932 р. такого змісту: «Коларовский район. В колхозе им. Левского в бухгалтерии полный хаос. Никакого учёта трудодней не велось и результатов хлебохозяйственного года колхоз не имеет. Этим вопросом только думают заниматься. Воспроизвести цифры стоимости трудодня ещё не представляется возможным, вследствие запутанности бухгалтерии и отсутствия учёта работы. На почве оттяжки в распределении результатов хозяйственного года, отмечается падение трудовой дисциплины... Конюхи не выходят на работу, а лошади остаются не кормленными и не поенными целыми сутками. Вследствие этого колхозники – владельцы лошадей, бросают порученную им работу и бегут ухаживать за своими лошадьми» [29, с. 136].

Абсолютна незацікавленість селянства в праці та несприятливі кліматичні умови викликали хронічне невиконання плану хлібозаготівель. З іншого боку, вилучення продовольства, обсяги якого не враховували можливостей села, у 1932 р. призвели до голоду [39, с. 396].

Голодомор 1932–1933 рр. безпосередньо торкнувся й районів, де проживало болгарське населення. За матеріалами інформаційного сектору відділу ЦК КП(б)У «Про факти голоду й недоїдання по окремих областях республіки» від 1 квітня 1933 р. опублікована інформація, що в Дніпропетровській області найбільше голодуючих було у Високопільському, Мелітопольському, Коларівському та Павлоградському районах [4, с. 387]. Що стосується Благоевського болгарського національного району, то там від голоду померло за 1933 р. у с. Куяльник 20 осіб, у с. Благоевому 32 особи, у с. Романівка 107 осіб [26, с. 787]. Загалом по Україні від голоду померло 7,7 тис. болгар [25, с. 413].

Знесилене розкуркуленням, репресіями, депортаціями та голодомором болгарське селянство вже не могло протидіяти політиці суцільної колективізації. На 20 березня 1933 р. рівень колективізації по Вільшанському району становив 44%, по Благоевському – 82,2%, по Коларівському – 79,1% [24, с. 101]. А вже на середину 20-х рр. ХХ ст. національні райони стали районами майже стовідсоткової колективізації. Її рівень у Коларівському районі становив 87,8%, у Вільшанському – 96%, у Благоевському – 94% [39, с. 393].

Суцільна колективізація проходила й у болгарських селах Молдавської АРСР, що адміністра-

тивно входила до складу УРСР. Зокрема, у селі Паркани Слободзейського району на 15 березня 1935 р. із 1949 господарств тільки 150 залишилися приватними [1, с. 232].

Результати суцільної колективізації активно висвітлювалися в засобах масової інформації, зокрема в газетах і журналах. Так, на сторінках журналу «Революция и национальности» у статті журналіста Г. Цвяткова «Коларовському болгарському району 10 лет» автор заявив таке: «... к настоящему времени в районе осуществлена сплошная коллективизация и на ее основе ликвидация кулачества как класса» [32, с. 47]. У цьому офіційному джерелі ні слова не сказано про долю тисячі болгар, які стали жертвами сталінського соціалістичного експерименту.

Висновки. Суцільна колективізація проходила в районах компактного проживання болгарських селян і була спрямована на ліквідацію приватного сектору в аграрній сфері. Причиною колективізації стала неспроможність держави, її центральних і місцевих органів влади виконати непомірні плани хлібозаготівель. Ідеологічні основи колективізації визначені на XV з'їзді ВКП(б) і торкалося долі не тільки болгар, а й усього багатонаціонального селянства України. Щоб вилучити зерно, держава пішла на створення колгоспів і ліквідацію господарств заможних селян і середняків за допомогою розкуркулення, депортацій і репресій. Наслідком суцільної колективізації став голодомор 1932–1933 рр., у результаті якого померло 7,7 тис. болгарських селян. У подальшому було б доцільно дослідити подальший розвиток економіки болгарських сіл у другій половині 30-х рр. ХХ ст.

Список літератури:

1. Аствацуров Г. Разкулачването в българското с. Паркани през 1920 – 1930-те години. *България в сърцето ми... Сборник, Посветен на 60-годишнината от рождението на Константин Поглубко* / отговорен редактор Н. Червенков. София, 1996. С. 222–233.
2. Гамза В.І. Тернівка. Історико-етнографічний нарис : монографія. Миколаїв : Іліон, 2014. 532 с.
3. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 888 с.
4. Голод 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упор. Р.Я. Пиріг. Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. 1128 с.
5. Гриневич Л.В. Голод 1928–1929 рр. у радянській Україні. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 435 с.
6. Гриневич Л.В. Про хлібозаготівельну кампанію 1927/1928 рр. в Україні (До впровадження надзвичайних заходів в аграрній сфері). *Сторінки історії* : збірник наукових праць. Київ, 2010. Вип. 30. С. 112–121.
7. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 269 с.
8. Грищенко Ю. Динаміка та соціально-економічні наслідки суцільної колективізації й Голодомору 1932–1933 рр. у болгарських селах УСРР. *Регіональна історія України*. 2018. Вип. 12. С. 187–204.
9. Держархів Одеської області. Ф. П-7. Оп. 1. Спр. 1593. 135 арк.
10. Держархів Одеської області. Ф. П-7. Оп. 1. Спр. 2452. 219 арк.

11. Держархів Одеської області. Ф. П-7. Оп. 1. Спр. 2455. 287 арк.
12. Держархів Одеської області. Ф. П-7. Оп. 1. Спр. 2456. 295 арк.
13. Держархів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1185. 226 арк.
14. Держархів Харківської області. Ф. Р-845. Оп. 3. Спр. 1969. 184 арк.
15. Держархів Харківської області. Ф. Р-948. Оп. 2. Спр. 483. 196 арк.
16. Дигтяр Г.А. Советская торговля в период построения социализма. Москва : Издательство АН СССР, 1961. 472 с.
17. Дихан М.Д. Болгарські національні райони в Україні у 20–30-х роках: короткий історичний нарис. Одеса : Маяк, 2004. 144 с.
18. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. Т. 9 : Прил. – С. Київ : Наукова думка, 2012. 944 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1290-5/978-966-00-1290-5.pdf>.
19. Єрмак О.П. Ліквідація куркульства як класу. *Проблеми історії України: факти, судження, пошук*. 1991. Випуск 1. С. 46–58.
20. Історія колективізації сільського господарства Української РСР : збірник документів і матеріалів : у 3 т. / ред. кол.: І.Х. Ганжа, Л.В. Гусева, І.Л. Шерман. Київ : Наукова думка, 1965. Том 2 : Здійснення суцільної колективізації на Україні 1927–1932 рр. 836 с.
21. Каганович Л.М. Памятные записки / ред. Б.Д. Мороз. Москва : Варнус, 2003. 669 с.
22. Кіссе А.І. Відродження болгар України. Нариси. Одеса : Optimum, 2006. 288 с.
23. Колективізація і голод на Україні: 1929–1933 : збірник документів і матеріалів / ред. кол. : С.В. Кульчицький та ін. Київ : Наукова думка, 1992. 734 с.
24. Котляр Ю.В., Міронова І.С. Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Миколаїв : Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 204 с.
25. Кульчицький С.В. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. Київ : Наш час, 2008. 424 с.
26. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Одеська область / Л.Г. Білоусова, М.Г. Батуріна, А.Є. Бух та ін. ; під ред. Л.Г. Білоусової. Одеса : Астропринт, 2008. 1008 с.
27. Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. Київ : Інститут історії НАН України, 1995. 224 с.
28. Подкур Р., Ченцов В. Документы органов государственной безопасности Украины 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ. Тернополь : Збруч, 2010. 372с.
29. Розсекречена пам'ять: голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / упор. : В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 604 с.
30. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание 1927–1939. Документы и материалы : в 5 т. / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. Москва : РОССПЭН, 1999. Т. 1 : Май 1927 – ноябрь 1929. 880 с.
31. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание 1927–1939. Документы и материалы : в 5 т. / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. Москва : РОССПЭ, 2001. Т. 3 : Ноябрь 1930–1933. 1008 с.
32. Цвятков Г. Коларовскому болгарскому району 10 лет. *Революция и национальности*. 1935. № 10. С. 46–50.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 10. 128 арк.
34. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 290. 77 арк.
35. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 470. 51 арк.
36. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 551. 119 арк.
37. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ ст.) Київ : Асоціація «Україна», 1995. 215 с.
38. Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. 456 с.
39. Якубова Л.Д. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин. 1930–1935 рр. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. № 11. С. 370–412.

Motsak S.I., Turkov V.V. IMPLEMENTATION OF POLICY FOR SOCIAL COLLECTIVATION IN THE BULGARIAN VILLAGES OF UKRAINE (1927–1935)

The article deals with the implementation of the policy of continuous collectivization in the Bulgarian peasant farms of Ukraine in 1927–1935. It is emphasized that this policy began to be implemented after a series of unsuccessful grain campaigns, which did not fulfill the plans that would satisfy the Stalinist leadership. It is emphasized that the ideological basis of continuous collectivization in the multinational environment of the peasantry, including the Bulgarian one, was the 15th Congress, which emphasized the organization of collective farms. At the same time, sole proprietors who entered the collective farms lost the right to dispose of land, draft power, agricultural stock and crops. Given information that collectivization affected Bulgarians living in the territories of Blagoevsky National District of Odessa District, Vilshansky National District of Pervomaisky District, Ternovka Village of Mykolaiv District, and some of the Bulgarian villages of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic, which were part of the USSR.

It was also stressed that an important component of continuous collectivization was the disintegration of the wealthy Bulgarian peasantry, which was accompanied by confiscation of movable and immovable property, and their land was transferred to the collective farms. One of the most tragic moments of devastation was the expulsion of Bulgarians from outside the region, districts, and more often deportation to the remote regions of the USSR – the North, the Urals and Siberia.

It was found that the difficult working conditions of the peasants in the collective farms led to spontaneous speeches and riots that were suppressed by militia units and units of the DPU. Collectivization resulted in the famine of 1932–1933, which resulted in the death of 7.7 thousand Bulgarians.

It was proved that overcoming the resistance of the impoverished peasantry, only in 1935 did the authorities manage to complete almost one hundred percent complete collectivization in the places of compact residence of the representatives of the Bulgarian national minority of Ukraine.

Key words: *Soviet state, ongoing collectivization, Bulgarians, collective farms, dispossession, deportation, famine.*